

УДК 32+001

ФАКТОРИ ІНСТИТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ НАУКИ В УКРАЇНІ

Юрій Шайгородський,
доктор політичних наук,
перший віце-президент
Асоціації політичних наук України,
головний редактор журналу
„Політичний менеджмент”

Виокремлено чинники, які, на погляд автора, мали визначальний вплив на процеси інституалізації сучасної української політичної науки. Окреслено тенденції, проблеми та перспективи її розвитку.

Ключові слова: політична наука, методологія політичних досліджень, апробація результатів досліджень.

The factors which, in the opinion of the author, had a decisive influence on the process of institutionalization of the modern Ukrainian political science are determined. The trends, problems and perspectives of its development are outlined.

Keywords: *political science, methodology of political research, testing of research results.*

Выделены факторы, которые, по мнению автора, оказали определяющее влияние на процессы институализации современной украинской политической науки. Обозначены тенденции, проблемы и перспективы ее развития.

Ключевые слова: *политическая наука, методология политических исследований, апробация результатов исследований.*

Інституалізація сучасної української політичної науки відбулася лише двадцять років тому. Її становлення і розвиток проходили на тлі кардинальних суспільних змін, нестабільності, політичних, соціально-економічних і фінансових криз. Аналізуючи сучасний стан і перспективи соціальних наук в Україні, й, зокрема – політичної науки, варто виокремити фактори, що впливали й продовжують впливати на цей процес. Серед них, на наш погляд, є, щонайменше, п'ять взаємопов'язаних і найвпливовіших.

По-перше, – це кардинальні суспільні зміни, що відбулися на межі 1980-1990 рр. У ці роки докорінно змінилися політична та ціннісна системи суспільства. Трансформації призвели не лише до „переформатування” політичних, економічних, культурних інститутів, але й стали джерелом нестійкості соціального середовища, зумовили розмитість об'єктів ідентифікації, ціннісних орієнтацій.

По-друге. Однією з характерних ознак останніх десяти років минулого століття (часу становлення української політичної науки), була відсутність чітко артикульованої національної ідеї, натомість – широкого розповсюдження й домінування у масовій свідомості набули позитивно марковані ідеологеми: демократія, плюралізм, незалежність, колективне керівництво, економічна самостійність тощо. До продукування й цілеспрямованого використання

ідеологом як засобів управління масовою свідомістю призвели ідеологічна і ціннісна невизначеність перших років незалежності, відсутність апробованих механізмів політичного управління за нових соціально-політичних умов. Ідеологема легко запам'ятовується і створює ілюзію раціональності. Разом з тим, поза ідеологічної системи, вона приречена на розпливчастість, багаторазову зміну значень і стрімко набуває ознак міфологеми. Варто визнати, що численні спроби концептуалізації української національної ідеї були й досі залишаються, здебільшого, лише у колі наукових пошуків [1-6 та ін.].

По-третє. Починаючи з кінця 1980-х років, відбувається переосмислення, як на рівні окремих громадян, так і на рівні суспільства таких понять, як держава, економіка, ринок, свобода, гроші, особистість, право тощо. Масова свідомість збагатилася новими цінностями: свобода вибору переконань, недоторканність приватної власності, невтручання держави в особисте життя громадян. Новим змістом наповнюються і, так звані, традиційні цінності – відповідальність, толерантність, справедливість тощо. Всі ці, багато в чому – ілюзорні, уявлення вступили у протиріччя з дійсністю, основною ознакою якої було стрімке „впровадження ринку” (його вітчизняного варіанту).

По-четверте. Для українського суспільства перехід від адміністративної до ринкової економіки означав докорінну зміну способу життя. На Заході процес становлення і розвитку ринкових відносин тривав кількасот років, протягом яких утвердилися законодавче поле економічного життя, норми і правила, моральні засади та цінності, які регламентували поведінку людей. Інакше – стрімко, багато в чому свавільно й хаотично – розвивалась ситуація в Україні. Значна частина населення до цього не була готовою. Більшістю людей болуче сприймалися приватизаційні процеси. Невдоволення викликали й їх перші результати, що досить швидко позначилися на рівні життя різних верств і соціальних груп. Нові умови потребували не лише більш інтенсивної праці, трудової мобільності, підвищення кваліфікації (а досить часто і перекваліфікації), але й психологічної готовності до змін. Зростала кількість людей, яким було важко адаптуватися до ринкових відносин.

Це стосувалося насамперед малокваліфікованих робітників, частини службовців, працівників управлінського апарату, науковців, викладачів і деяких інших категорій населення. Необхідність докорінної зміни соціальних установок дезорієнтувала частину молодих людей, життєві плани яких вибудовувались на зовсім іншому ґрунті.

Ринкова утопія, яку поділяли як пострадянські, так і неоліберальні західні ідеологи ринку, будувалась на ідеї, схожій на маоїстську міфологему „великого стрибка” (або хрущовську стратегію, яку один західний політик охарактеризував як прагнення „подолати прірву за два стрибки”). Такий підхід передбачав (пропонував) своєрідне „алхімічне” переплавлення свинцю номенклатурноолігархічно-тоталітарно/авторитарної державності на „золото” західної демократії, де двигуном такої „миттєвої” трансформації мала стати ринкова економіка, доброзичлива невидима рука ринку, покликана захистити економічну сферу від надмірного державного втручання і тим самим забезпечити розвиток громадянського суспільства, розірвати зачароване коло злиття суспільства і держави.

П’яте. Характерною ознакою останніх десятиліть стало розмежування політичних еліт, створення впливових економічних угруповань, посилення процесів матеріальної поляризації. Незбалансованість політичних, економічних, моральних, культурних цінностей, поведінкових орієнтацій деформували ставлення до освіченості, професіоналізму, чесності й порядності. Уявлення про добро і зло, про справедливість і несправедливість, моральність й аморальність набувають фрагментарності і „використовуються” задля досягнення власних або групових інтересів.

За цих умов, перед політичною наукою постало вкрай складне завдання комплексного дослідження трансформаційних процесів, пошуку ефективних шляхів подолання суперечностей. Водночас, формування нової парадигми суспільного розвитку стимулювало творчу активність науковців, визначало нові напрями розвитку науки, насамперед, її соціогуманітарних галузей. Ідеться не лише про вплив на соціальні науки нових векторів державної політики чи політичних інститутів. Передусім, ідеться про складні (часто суперечливі) процеси подолання

існуючої десятиліттями заідеологізованості, одномірності, безапеляційності в оцінках суспільних процесів і передвизначеності результатів їх дослідження, про виникнення своєрідної атмосфери вільного від зовнішньої цензури наукового пошуку.

Таблиця 1

**Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня
доктора та кандидата політичних наук
за спеціальностями 23.00.00 (політичні науки)
протягом 1999-2009 рр. в Україні**

Рік	Кількість дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук	В тому числі кандидатських дисертацій	В тому числі докторських дисертацій
1999	14	12	2
2000	28	26	2
2001	42	38	4
2002	54	48	6
2003	51	43	8
2004	62	57	5
2005	58	52	6
2006	83	75	8
2007	109	96	13
2008	114	99	15
2009	125	108	17
Загалом	740	654	86

Протягом останніх десятиліть предметом наукових досліджень були переважно політичні процеси та інститути, їх становлення та розвиток. Значно менше уваги приділяли дослідники сучасної політики проблемам етнополітології й етнодержавознавства, політичної культури, ідеології, теорії та історії політичної науки. Таку спрямованість наукових пошуків (певною мірою) ілюструє й проведений нами аналіз дисертаційних досліджень, захищених упродовж

1999-2009 рр.¹ Протягом цих десяти років було захищено 740 дисертацій за спеціальністю „політичні науки” (табл. 1, складено за [7]).

Таблиця 2

**Дисертації, подані на здобуття наукового ступеня
доктора та кандидата політичних наук
за спеціальностями 23.00.01–23.00.05
(політичні науки)
протягом 1999-2009 рр. в Україні**

Спеціальність	Кількість дисертацій, поданих на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук за спеціальністю	В тому числі кандидатських дисертацій	В тому числі докторських дисертацій
23.00.01 – теорія та історія політичної науки	86	79	7
23.00.02 – політичні інститути та процеси	376	331	45
23.00.03 – політична культура та ідеологія	64	58	6
23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку	178	162	16
23.00.05 – етнополітологія та етнодержавознавство	36	24	12
Загалом	740	654	86

¹ Обраний нами період аналізу зумовлений виключно можливістю доступу до відкритих джерел – у нашому випадку – сайту Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського.

Означену вище тенденцію щодо напрямів досліджень підтверджує й аналіз, результати якого подано в таблиці (табл. 2, складено за [7]). Він свідчить, що практично кожне друге дисертаційне дослідження було присвячене проблемам утворення, легітимізації та функціонування політичних інститутів, джерел, перебігу і наслідків політичних процесів. Серед захищених протягом цього десятиліття докторських дисертацій – кожна друга (52,3%) – за спеціальністю 23.00.02 (політичні інститути та процеси). Значно менше дисертацій подано на здобуття наукового ступеня доктора наук за спеціальностями 23.00.03 (політична культура та ідеологія) та 23.00.01 (теорія та історія політичної науки).

Таблиця 3

**Мережа спеціалізованих вчених рад
(станом на 1.02.2012 р.)²**

Спеціальності	Кількість спеціалізованих вчених рад, якими приймалися до розгляду дисертації за відповідними спеціальностями
23.00.01 – теорія та історія політичної науки	7
23.00.02 – політичні інститути та процеси	12
23.00.03 – політична культура та ідеологія	3
23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку	6
23.00.05 – етнополітологія та етнологія	4

Очевидно, що така ситуація зумовлена не лише „паспортною” структурою мережі спеціалізованих вчених рад (табл. 3), але й наявними можливостями підготовки науково-педагогічних та наукових кадрів вищої кваліфікації –

² Складено за [8].

аспірантури та докторантури, що діють при вищих навчальних закладах та наукових установах.

На початок 2012 р., в Україні було створено 17 спеціалізованих вчених рад при вищих навчальних закладах та наукових установах для захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора (кандидата) політичних наук.

Суттєвим чинником, що впливає на сучасний стан і перспективи розвитку політичної науки в Україні, є брак достатніх можливостей для апробації результатів наукових розвідок політологів, можливостей їх публікацій у фахових виданнях (навіть за умов часткового відшкодування авторами редакційних витрат). З одного боку – кількість фахових видань, у яких можуть публікуватися результати досліджень чимала. За даними ВАК (ДАК) України, до переліку наукових фахових видань із політичних наук (станом на 01.08.2010 р.) входили 65 часописів (зокрема: 28 журналів, 28 збірників наукових праць, 9 видань „додаткового списку”). У 2010 році було здійснено перереєстрацію фахових видань, у тому числі – з політичних наук. Станом на 2012 рік їх перелік містить 33 видання. З другого боку – практично всі ці видання є продовжуваними, тобто – з невизначеною періодичністю. Як правило, це „Вісники”, „Бюлетені”, „Наукові записки” університетів чи наукових установ. Нині перелік періодичних фахових видань із політичних наук обмежується, по суті, „Стратегічними пріоритетами” Національного інституту стратегічних досліджень і „Політичним менеджментом” Українського центру політичного менеджменту й Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Лише протягом кількох останніх років втратили статус фахових, або ж припинили своє існування, низка періодичних видань – журнали „Віче”, „Трибуна”, „Політична думка”, „Людина і політика”.

Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського протягом тривалого часу кожного 15 числа місяця фіксує дані про кількість користувачів з унікальними Інтернет-адресами, які зверталися до електронних версій наукових видань України. У таблиці (табл. 4) подано дані „контрольних замів” про кількість відвідувачів протягом дня (15 числа)

травня 2011–квітня 2012 рр. Для порівняння наведено дані щодо трьох фахових видань – періодичних: „Політичний менеджмент” (видавець – неприбуткова організація), „Стратегічні пріоритети” (видавець – бюджетна організація – Національний інститут стратегічних досліджень) та неперіодичного (продовжуваного) видання – „Політологічний вісник” (видавець – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка).

Таблиця 4

**Статистичні дані про використання
електронних версій наукових видань України³**

Місяць, рік	Кількість користувачів з унікальними Інтернет-адресами станом на 15 число відповідного місяця		
	„Політичний менеджмент”	„Стратегічні пріоритети”	„Політологічний вісник”
травень, 2011	113	105	26
червень, 2011	28	25	9
липень, 2011	28	25	9
серпень, 2011	27	32	10
вересень, 2011	53	44	19
жовтень, 2011	38	40	17
листопад, 2011	110	102	71
грудень, 2011	74	70	14
січень, 2012	53	45	9
лютий, 2012	64	72	14
березень, 2012	95	91	19
квітень, 2012	46	42	8

Очевидно, що частота звернень до періодичних видань значно перевищує частоту звернень до продовжуваних видань. Наразі (очевидно за рахунок періодичності друку), журнал „Політичний менеджмент”, видання якого здійснюється неприбутковою організацією й переважно за рахунок залучених коштів благодійників, протягом останніх восьми років (за даними НБУ ім. В. І. Вернадського)

³ Складено за [9].

залишається найбільш цитованим виданням з політичних наук в Україні.

Сучасний етап розвитку політичної науки в Україні позначений щонайменше двома специфічними ознаками. З одного боку, – розумінням її великого суспільного значення, що зумовлює підвищену увагу до цієї галузі знань не лише наукової спільноти, але й широкого кола громадськості, всіх, хто усвідомлює узалежненість політичної науки і політичної практики. З другого, – посиленням недовіри до політики як суспільного явища з огляду на отожднення її з політиками, дії яких (і не завжди безпідставно), пов'язуються з демагогією, корупцією, безвідповідальністю.

Таке сприйняття сучасної української політичної дійсності позначається не лише на рівні розвитку політичної культури і політичних процесів, але й на ставленні суспільства до політичної науки. Зміст і сутність її категорій і понять дискутуються не лише в наукових колах. У той чи інший спосіб політологічний інструментарій доречно (і не зовсім доречно) використовують політики, управлінці, журналісти, пересічні громадяни. „Приблизність” знань про терміни й поняття політичної науки досить часто призводить до їх використання як слів загальної лексики, як правило, – багатозначних і емоційно забарвлених. У такому вигляді вони (терміни, поняття, категорії) нерідко потрапляють і до законопроектів, надаючи їм суб'єктивності, експресивності й водночас – позбавляючи однозначності (що для нормативних документів є надважливим).

Понятійна, термінологічна плутанина дискредитує в очах громадськості не лише політичну практику, але й теорію, актуалізуючи проблему визначення й уточнення категорій і понять політичної науки, з'ясування їх методологічних функцій в науковому пізнанні та політичній практиці. Сув'язністю цих процесів, значною мірою, визначаються й наявні суперечності. Наука має об'єктивно виявляти закономірності й тенденції розвитку політичних процесів і явищ, пропонувати шляхи і методи вирішення актуальних політичних проблем. Для цього, як правило, застосовується теоретико-методологічний інструментарій, напрацьований не одним поколінням дослідників. Завдання ж їх наступників

полягає не лише у вмілому його використанні, але й у тому, щоб оцінити можливості й визначити доцільність застосування за нових умов, виявити шляхи адаптації через пошук нових підходів, зрештою – нових дослідницьких інструментів.

Разом з тим, очевидний, важливий і закономірний процес напрацювання нових теоретико-методологічних підходів, удосконалення інструментарію політологічних досліджень досить часто призводить до певних ускладнень чи колізій. Нерідко науковці стикаються зі складною ситуацією: кожен фахівець з політичної науки має власний (щоправда, – не завжди обґрунтований) погляд на систему її категорій, на ступінь розробленості (чи нерозробленості), на ефективність методологій, шляхи розвитку і способи застосування. Ще раз зазначимо – цей процес є закономірним, більше того – вкрай важливим і, мабуть, необхідним етапом методологічного пошуку специфіки, структури і функцій сучасної української політики, пошуку й визначення нових детермінант політичних та ідеологічних процесів. Водночас – хаотичний стан категоріально-понятійних і методологічних пошуків ускладнює сам процес наукового поступу. Цю обставину можна пояснити щонайменше двома факторами. По-перше, відмовою від догматів марксизму і надмірної ідеологізації радянської суспільної науки. По-друге, не завжди ефективною адаптацією категоріально-понятійного апарату і методологій немарксистської західної науки до умов пострадянської епохи, і, звичайно ж, донедавна практичною недоступністю для українських науковців масиву напрацювань західних дослідників.

Очевидно, що нинішня ситуація потребує зосередження дослідницьких зусиль на розробці більш чітких (інколи конвенціоналістських) методологічних підходів до аналізу політики, категорій і понять, які її розкривають і пояснюють. Адже в українській політиці, наприклад, немає узгодженої думки ані щодо застосування політичних категорій і понять, ані щодо розробки законів, угод, постанов, ані щодо методології і методик залагодження політичних конфліктів. Характерною рисою цієї проблемної ситуації є онтологічні питання політики, вирішення

яких можливе лише за умови свідомого використання знань про категоріальну побудову політичної науки, яка змогла б пояснити політикам і суспільству змістові відмінності між політиканством, політичною маніпуляцією і політикою.

-
1. Черненко А. Українська національна ідея : монографія / А. Черненко. – Дніпропетровськ, 1994. – 144 с.
 2. Карась А. Українська національна ідея / А. Карась // Політологія. – Л. : Світ, 1994. – С. 342-357.
 3. Фартушний А. Українська національна ідея як підстава державотворення : монографія. / А. Фартушний. – Л., 2000. – 308 с.
 4. Мосейчук В. В. Українська національна ідея / В. В. Мосейчук. – Л., 2007. – 80 с.
 5. Михальченко М. Національна ідея як регулятивна сила в загальнонаціональному та регіональному масштабах / М. Михальченко // Регіональні версії української національної ідеї: спільне та відмінне : зб. ст. – К. : Світогляд, 2005. – 186 с.
 6. Карлова В. В. Українська національна ідея на сучасному етапі : сутність та особливості формування нової моделі / В. В. Карлова // Державне управління. – 2010. – № 4. – С. 164-168.
 7. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
 8. Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mon.gov.ua>.
 9. Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/portal/stat.html>